

A tőzsdebíróság intézményének megszervezése Magyarországon

(A tőzsdei bíraskodás kialakítása és fénykora) (1865–1914)

A magyar tőzsde újjászületése révén megélné a figyelmet ennek a nagy hagyományokkal rendelkező szervezetnek nemcsak a működése, hanem a története iránt is. Nem utolsó sorban azért, mert a budapesti áru- és értéktőzsde — 1864 és 1948 között —, ha a nagy londoni, párizsi, new-yorki stb. tőzsdékkel nem is versenyezhetett, de igen élénk forgalmat bonyolított le. Különösen így volt ez 1914 előtt a határidő-piac és a gabona-tranzakciók tekintetében. Ezek az üzletek meghatározóak voltak Közép-Európában.

Az új tőzsde létrehozásánál tehát a korábbi fejlődés tapasztalatait, tanulságait feltétlenül hasznosítani kell. Ehhez próbál adalékul szolgálni a tőzsdén működő bíróság történetének bemutatásával ez a tanulmány.

A tőzsde gazdasági jelentősége

A modern gazdaságban a javak kellő elosztásának biztosítása a kereslet és a kínálat központosítását teszi szükségessé. A tőzsde ilyen koncentrált piac. Állandó közvetítőhelyül szolgál, mert biztosítja, hogy mindenki a saját árujára vevőt, illetve a kívánt árura eladót találhasson. Minél tökéletesebb ez a piac, annál erőteljesebb az a törekvés, hogy adott pillanatban ugyanazon áruért ugyanazt az árat lehessen megkapni bárkitől a piacon. Mindez a kereslet és a kínálat központosításával érhető el, ennek révén történik a reális áralakulás.

A tőzsde a kereskedők és a termelők szervezett piaca. Azonban nem mindenfajta áru lehet forgalmának tárgya, hanem csak az, amely más, azonos mennyiségű és minőségű darabbal teljesen azonos értékű, melyet éppen ezért nem szükséges egyedileg, hanem csak mennyiségi (darab, mérték, súly) szerint meghatározni.¹ (Az értékpapír természetesen abszolút helyettesíthető áru.)

Nem minden áru lehet tehát a tőzsde forgalmának tárgya, de besorolható olyan áru is, mely az üzletkötés helyétől távol van, sőt olyan is, mely még nincs is meg, csak ezután természetnek. Innen ered, hogy a tőzsde nagymértékben elő tudja segíteni a termelést, ösztönözni a keresletet és a kínálatot, forgalmat, megkönnyíti a pénzelhelyezést és ezzel a tőkét a hasznos termelés felé irányítja.

A tőzsde tehát az olyan helyettesíthető javak piaca, melyek tömegesen kerülnek forgalomba, s amelyek a szerződő felek által akár előre való meghatározottságuknál fogva, akár a bemutatott minták alapján minőségileg ismeretese-

ügy, hogy minden mennyiségben, más mennyiségű hasonló javakkal pótolhatók. Az utóbbiak értékpapírok (részvények, kötvények, váltók), fémek, pénznemek. A tőzsdén a helyettesíthető árukra, értékekre nézve a felek csupán a vételi ügyletet létesítik, az ügylet teljesítése: az átadás, az átvétel, vételár fizetése a tőzsdén kívül történik. (Ebben különbözik a piactól, hogy az áruk nincsenek is jelen az üzletkötésnél. Sőt, az eladónak és a vevőnek sem szükséges személyesen megjelennie. Az adásvételt harmadik személy is elvégezheti, a közvetítő-kereskedők, az ún. alkuszok vagy tőzsdeügynökök.²

A tőzsde emellett a verseny szémszögéből semleges helyen felállított információs központ. A gazdasági élet „szizmográfja”. A pénz, tőke és árupiac minden változását érzékenyen kimutatja. Egységes, nyilvános regisztrációs rendszert teremt, mely egyúttal árfolyamot értékel és minősít is, hiszen a tőzsdén az áruk és az értékek nagyon kemény megmértetésen mennek keresztül, tehát a gazdasági teljesítmények értékmérőjének funkcióját is betölti. A tőzsdén állapítják meg a javak, sőt a nemzeti vagyontulnyomó részének árát is. Ezért az árfolyamalakulásban nemcsak a gazdasági, hanem a kül- és belpolitikai helyzet is kifejezésre jut.³

A tőzsde autonómiája

A tőzsde csak nagyfokú önállósága révén tud megfelelni sokrétű feladatának. Tárgyalt korszakunkban a tőzsdei autonómiának két formája volt ismeretes: Angliában és az Egyesült Államokban magántestületek hoztak létre tőzsdéket, Franciaországban, Németországban, az Osztrák-Magyar Monarchiában és általában az európai kontinensen a kormány adott engedélyt a tőzsde felállítására. Franciaországban némileg másként szervezték a tőzsdéket. A kormány engedélyezése után a tőzsdék részben a kereskedelmi kamarák kezelése alatt állottak, részben a prefektúrák gondoskodtak egyes városokban a tőzsdei rend fenntartásáról. Németországban az állam befolyása nagyon erős volt a tőzsdékkel szemben. Az üzletvitelükön ez meg is látszott.⁴ Ausztriában 1875-ben hoztak egy olyan törvényt, mely az összes, az országban létező összes tőzsdére érvényes volt, és amelynek révén a tőzsdék alapszabályait e törvény értelmében kell összeállítani. A pénzügyminiszter által kiküldött tőzsdebiztosnak sokkal szélesebb felügyeleti jogköre volt, mint magyarországi kollégájának.

A magyar tőzsde autonómiája szempontjából közelebb állt az angol és az amerikai rokonához, mint a kontinens

többi tőzsdéje. A budapesti tőzsde szabad egyesület volt, mely tevékenységében nagyfokú önállóságot élvezett. A kormány hagyta jóvá a tőzsde alapszabályait. A tőzsdei forgalmat a tőzsdetagok által választott tőzsdetanács irányította, a kereskedelmi miniszter által kiküldött tőzsdebiztos (1869-től) felügyelete mellett. E kormányfelügyelet általában eléggé formális volt. A magyar tőzsde történetében egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy valamilyen kifogásolni valót találtak volna.⁵

A tőzsde nemcsak piac tehát, hanem egyben kereskedők egyesülése, kiknek közös céljaik vannak: a rosszhiszemű, komolytalan, fizetésképtelen elemeknek a tőzsdétől való távoltartása és az üzletet biztosító szokások megalkotása.

Mindezen ismérvek alapján mondhatjuk, hogy nem volt túlzó Proudhon megalapítása, mely szerint: „A Nagy Sándorok, Caesarok, Nagy Károlyok, Napóleonok dicsőségük tetőpontján sem voltak a tőzsde hatalmához képest egyebek a törpénél.”⁶

A tőzsdebíróság felállításának okai

A tőzsde autonómiáját jelentősen növelte, az üzletkötések biztonságát pedig elősegítette a tőzsdén felállított tőzsdebíróság.

Az egyre élénkülő magyarországi gazdaságot nagy mértékben gátolta az a körülmény, hogy az üzleti életből felmerülő perek igen lassan intéződtek el a feudális elemekkel terhelt, alakiságokhoz kötött írásbeli peres eljárás révén.

A tőzsde megalapításakor mindez egyértelműen megmutatkozott. A tőzsdei üzlet biztosítása érdekében racionális, előre tervezhető jog és peres eljárás volt szükséges. A bírának ismerniük kellett a különleges tőzsdei gyakorlatot és a tőzsdei szokásokat. Emellett szükséges volt a perek gyors és végleges (jogerős) elintézése, a forgalom biztonsága érdekében. Az állami bíróságok a későbbiek során is, a kiépült polgári bírósági szervezet idején is egy-egy tárgyalást három hónapos terminusra tűztek ki. A kereskedelemben, ahol az idő pénzt jelentett, a jogviták hosszú ideig tartó elintézetlenül hagyása tűrhetetlen lett volna. Különösen állt ez a tőzsdére, ahol egyetlen szó, egy jel, egy intés elegendő arra, hogy akár százazres tételekre menően szerződéseket kössenek. A korszak tőzsdéjén A. elkiáltja magát: Herbert-Veizen Credit fünfundachtzig Ausgang Zwölf. B. felel neki: Nehme mit achtzig. A.: Gemacht.

E pár szóval a következő ügylet kötött meg (természetesen német nyelven, hiszen sokáig zömmel német anyanyelvűek uralták a tőzsdén a forgalmat): A. kötelezi magát B-nek 24 óra alatt egy, az általános hitelbank által kiállított körtjegyet engedményezni, mely szerint a nevezett cég tartozik 1877. szeptember vagy október hónap idején 2500 métermázsa, a tőzsdei bizottmány által az aratás után meghatározandó minőségű búzát a körtjegyek, a hátiratok összefüggő láncolata által igazolt tulajdonosának métermázsként 12 forintért szállítani, s ezt tőle a kialakított áron átvenni. E szerződés átvételekor tartozik B. A.-nak az általa a hitelbank részére adott 2500 forint foglalót és az eddig

felmerült métermázsként 80 korona (= 2000 forint) nyereséget, összesen tehát 4500 forintot kifizetni. A. a hitelbank irányában B.-ért, minden jogutódja irányában a hitelbankért a szállítás megtagadása esetében egyetemleges kötelezettséget vállalván a foglaló és az esetleges különbözetrét.⁷ Ez a példa a legegyszerűbb, legsimább üzletek egyike volt.

A tőzsdebíróság az elé kerülő ügyeket kötetlen formában, Magyarországon az állandó bíróságok közül elsőként szóbeli perben intézte el. Tagjai kereskedők, kik nem csak szakértelemmel, hanem a többi kereskedő bizalmával is rendelkeztek. Hiánypótló szerepet is betöltöttek, hiszen a tőzsdei ügyeken kívül mint kereskedelmi szakbíróság, minden ügyet, amelyet önkéntes alávétel útján a felek eléjük bocsátottak, elbíráltak. Ezért mondhatta Neumann Sándor ügyvéd: „... igen sok esetben kisebb baj a tőzsdebírósnál elveszíteni egy ügyet, mint a Kúriánál megnyerni...”⁸ Ezeknek a speciális ügyeknek az elbírálásánál jobban boldogultak a kereskedők, mint a hivatásos bírák. Az üzleti forgalomból eredő perekben ugyanis a bíró működésének súlypontja a helyes szerződés magyarázatában rejlik. A bíró feladata a cselekmények és a mulasztások jelentőségét és joghatályát megítélni (Kt. 267. §), és különösen a szerződő felek szándékát megállapítani (Kt. 265. §). Erre pedig az oly sajátos szerződéseknél, mint amilyenek a kereskedelmi és különösen a tőzsdei forgalomban napirenden vannak, a leghivatottabbaknak azokat kell tartanunk, akik az ilyenemű ügyleteket személyes tapasztalatból ismerik. Pl.: a felek az üzlet „prosperálásához” jogkövetkezményeket fűznek, akkor azt kétségtelenül helyesebben tudta megítélni a tőzsdebíróság, hogy valóban „prosperál”-e az üzlet, mint a rendes bíróság.⁹

A pesti tőzsdén a tőzsdebíróságot a tőzsde alapításával egyidejűleg hozták létre. Az alapítók szeme előtt bizonyára az 1836: XVIII. tc. által szervezett vásári bíróságok és a kereskedelmi és iparkamara, illetve a gabonacsarnok választott bíróságának példája lebeghetett.¹⁰

A tőzsdebíróság már 1865-ben 225 perben ítélezett. Az 1867. január 24-én megtartott közgyűlés elé terjesztett évi jelentés szerint az előző év folyamán már majdnem állandóan két tanácsban működött a tőzsdebíróság és ügyszorgalma is megsokszorozódott. Egyre nagyobb körben ismerték el, sőt, abban az évben már az amszterdami, hamburgi, párizsi, berlini és lipcei cégek is kikötötték szerződésben az illetékességet.¹¹

A tőzsdebíróság szervezete

A tőzsdebíróság szervezetéről és összetételéről nem törvény, hanem a kereskedelmi miniszter által jóváhagyott tőzsdei alapszabályoknak a függelékét képező eljárási szabályok rendelkeztek.¹² Ennek alapján a szabályszerűen létrehozott bíróság egy elnökből és négy bíróból állt (12. §). A tőzsdebíróság rendszerint csak a tárgyalási határnapon alakult meg. Az alperes és a felperes is a tőzsdetanács

tagjai közül két-két bírót választott. A pertársak a bíróválasztást közösen gyakorolták (13. §). Amennyiben valamelyik peres fél nem választaná meg bírót (16. §), vagy ha a pertársak megegyezésre nem jutnának (13. §), úgyszintén a meg nem jelent fél részére (17. §) a tőzsdei tanács elnöke, illetve alelnöke, vagy ezek helyettese nevezte ki a bírakat. A bíróság elnökét a már megválasztott bírák jelölték ki a tőzsdetanács többi tagjai közül. Abban az esetben, ha nem tudtak volna megegyezésre jutni, akkor a bíróság elnökét a tőzsdetanács elnöke, illetve alelnöke vagy ezek helyettese nevezte ki (18. §).

A tőzsdebíróság tehát a tőzsdetanács tagjaiból verbuválódott, kiket a tőzsde választóképes tagjai a közgyűlésükön három évre választottak, és a kereskedelmi miniszter erősítette meg a funkciójukban. Tőzsdetanácsossá csak azt a magyar állampolgárt választották meg, aki legalább öt éve tőzsdetag volt, tudott magyarul és állandóan Budapesten lakott.

Szakmai rátermettségüket úgy próbálták biztosítani, hogy általában a tőzsdetanács tagjait a főváros legtekintélyesebb kereskedői sorából választották. Mindegyikük bizonyította sikeres üzleti tevékenységével, hogy ért a gazdasági és az ezzel kapcsolatos jogi kérdésekhez, hogy tapasztalattal rendelkezik, anyagilag is független. Eskü alatt kellett fogadniuk, hogy bírói tiszttségüket ingyen végzik.¹³

A tőzsdebíróságon a jogászai szaktudást az egyébként szavazati joggal nem rendelkező jogügyi titkár képviselte. Feladata a kereset felvétele, a tárgyalás előkészítése és a jegyzőkönyv vezetése volt. Főleg az alaki jogi kérdésekben volt segítségére a tőzsdebírának. Jogügyi titkár csak az lehetett, aki az 1869: IV. tc. értelmében bírói hivatalt viselhetett.¹⁴

A tőzsdebíróság elhatárolása a választott bíróságtól

A tőzsdebíróság állandóan működő, törvényben meghatározott, külön bíróság, másként megfogalmazva: kivételes állami bíróság. Ennek a leszögezése azért fontos, mert a nem egyértelmű szabályozás miatt mind a bírói gyakorlat, mind a jogtudomány sokáig összetévesztette a választott bírósággal.¹⁵ Még a tőzsdebíróság eljárási szabályzata is a választott bíróság elnevezést használta. (Márpedig az elhatárolás feltétlenül szükséges, mert ha választott bíróságnak minősítenénk a tőzsdebíróságot, akkor teljesen más anyagi jogi és alaki jogi megítélés alá esne.) A tőzsdebíróság a választott bírósághoz csak annyiban hasonlított, hogy az ítélő bírák szintén választhatók voltak, de csak a tőzsdetanács tagjai közül.¹⁶ A másik hasonlóság, hogy a tőzsdebíróság eljárási szabályainak 39. §-a szerint a tőzsdebíróság a felek által felhozott bizonyítékokat szabadon mérlegelhetette és a perrend szabályaihoz kötve nem volt. Ám, ha egy bizonyítékot konkrétan alkalmazott, azt csak a Pp. szabályai szerint tehetette. Ezzel szemben a választott bíróság az eljárás módját a peres felekkel egyetértésben állapította meg.

A tőzsdebíróság mint szakbíróság nem térhetett el a törvényben megállapított hatáskörétől, még akkor sem, ha mindkét fél a szerződés megkötésekor ebben megállapodott.¹⁷ Míg a választott bíróság a kizárólagos illetékesség eseteitől eltekintve minden ügyben bírászkodhatott. A tőzsdebíróság köteles volt bírászkodni, a választott bíróság azonban erre nem volt kötelezhető. A tőzsdebíróság akkor is állami külön bírósággal járt el, ha a felek az 1881: LIX. tc. 94. §-ának b) pontja alapján hatáskörét kikötötték. Az ilyen különös hatásköri provigatio és nem választott bírósági szerződés.¹⁸ (Ebben eltér a legtöbb külföldi, pl. német, francia tőzsdebíróságoktól.) A bírói szervezet állandó kiegészítő részeként¹⁹ a tőzsdebíróság, szemben a választott bírósággal, állandó, meghatározott helyhez kötött és folyamatosan működő bíróság volt. Hatáskörét az ügyek bizonyos körére törvény rendezte. (1881: LIX. tc. 94. § a) pont. Más jogviták a felek kifejezett akaratától függően tartoztak hozzá (1881: LIX. tc., 94. § b) és d) pont), bizonyos ügyekben pedig az egyik fél kifejezett akaratától nélkül is jogosult volt dönteni (1881: LIX. tc. 94. § e) pont).

A tőzsdebíróság bíráit a kereskedelmi miniszter erősítette meg funkciójukban és az ítéletei — a törvényben meghatározott esetekben — a felsőbbbíróságok által felülvizsgálhatók voltak. A választott bíróságnál ez nem volt lehetséges. A tőzsdebírák ugyanolyan felelősséggel tartoztak tevékenységükért, mint a hivatalos bírák (1881: LIX. tc. 99. §). A választott bíróság tagjai azonban csak a hivatali büntetésekre nézve estek a rendes bírákkal egy tekintet alá.²⁰

Már az 1870: II. tc. (a tőzsdebíróság visszaállításáról) úgy rendelkezett, hogy „a tőzsdebíróság hatóságára, hatáskörére és eljárására nézve úgy állítatik vissza, amint az 1868: LIX. tc. előtt fenn állott.” Tehát világosan érvényre juttatta a törvény, hogy nem kívánja a választott bíróságra vonatkozó törvényes intézkedéseket a tőzsdebíróságra kiterjeszteni. Az 1881: LIX. tc. pedig már kifejezetten az 1870: II. tc. által visszaállított külön bíróságról rendelkezett, és ezzel minden kétséget ki kellett volna zárnia.²¹

Mégis helytelenek voltak tehát a Kúriának 1887. május 17-én és október 13-án kelt határozatai²², mely a Felek külön kikötése esetére a tőzsdebíróságot a választott bírósággal azonosította s ebből a Polgári törvénykezési rendtartásnak (1868: LIV. tc.) a választott bíróságra vonatkozó 496. §-a alapján azt a következtetést vonta le, hogy a tőzsdebíróság viszontkereset fölött csakis az ennek tárgyára vonatkozó határozott kikötés esetén ítélni, ami nem az idézett paragrafus, hanem csak magára a tőzsdebíróságra vonatkozó 1881: LIX. tc. 94. §-a értelmében állítható.

A bírói gyakorlat eme ingadozását végül is a Kúria 53. számú polgári döntvénye²³ szüntette meg. A teljes ülési határozat indoklásában kijelentette: „Az 1868: LIV. tc. 495. §-a azt mondja ki, hogy a felek kölcsönös szerződés folytán peres ügyeik eldöntését választott bíróságra ruháztatják. Az 1881: LIX. tc. 94. §-ának b), c) és d) pontjai azonban ilyen, vagy ezzel egy jelentőségű intézkedést nem tartalmaznak. A 495. §-ban foglalt említett különös jogsza-

bály pedig a kérdéses kivételes bíróságok tekintetében azért nem alkalmazható, mert ezen bíróságok úgy szerveztük és alakulásuk, valamint hatáskörükre és eljárásukra nézve egészen más tekintet alá esnek, mint az 1868: LIV. tc. 9. címének III. fejezetében szabályozott választott bíróságok, és mert a 94. §-ban említett kivételes bíróságok, mint amelyek bizonyos meghatározott ügyekben egyáltalában, a felek alávetése nélkül is bírnak bírósági hatáskörrel, (1881: LIV. tc. 94. § a) és e) pont) állandó bíróságnak tekintendők.”

Ezután már a tárgyalt időszakunkban jelentős változás a törvényi szabályozásban nem történt. Az 1912: LIV. tc., a Polgári perrendtartás életbeléptetéséről úgy rendelkezett, hogy a tőzsdebírószágra az 1870: II. tc. és az 1881: LIX. tc. 94–99. §-ai a törvényhozás további rendelkezéséig ideiglenesen hatályba maradnak.

A jogi irodalomban viszont a vita és az eltérő nézetek továbbra is megmaradtak, hiszen még a millennium idején kiadott jogi lexikon is az az egyik helyen a választott bíróságok külön nemének tartotta a tőzsdebírószágot.²⁴ Ugyanezt állította még 1961-ben Szász András is előbb idézett könyvében²⁵, azt írva a tőzsdebírószágról, hogy „az jogállását illetőleg választott bíróság volt”.

A tőzsdebírószág hatásköre²⁶

A pesti tőzsdebírószág az 1865. november 24-én kelt királyi udvari rendelet alapján, a helytartótanács megerősítése²⁷ után kezdte meg működését. Az ugyanekkor jóváhagyott tőzsderendszabályok által megállapított hatásköri szabályok meglehetősen tágan voltak értelmezhetőek. E rendelet 24. §-a alapján: „A tőzsdei választott bíróság illetékes minden üzletekre, melyek a tőzsdén vagy pedig azon kívül a tőzsdei szokásjogok, vagy ottani választott bíróságra vonatkozólag kötöttek.”²⁸ E szakasz értelmében úgyszólván korlátlan lett a tőzsdebírószág tárgyi hatásköre, mert kiterjedt minden szerződésre, ha a felek a tőzsdei szokásokra kötötték azt. Elég volt a szerződésbe belefoglalni ezt a két szót: „laut Börsenusancen” és az esetlegesen felmerülő per már a tőzsdebírószág hatáskörébe tartozott. Így aztán sok olyan szerződésnél is a tőzsdebírószág hatáskörét kötötték ki, melynek semmi köze nem volt a tőzsdéhez.²⁹

Ez a szabályozás a sajátos magyar viszonyok miatt sokáig (1881-ig) hatályos maradt, mert a Polgári törvénykezési rendtartás (1868: LIV. tc.) megalkotásakor a törvény készítői egyszerűen „megfeledeztek” a tőzsdebírószágról. A törvény felsorolta mindazokat a bíróságokat, melyek a polgári ügyekben első fokon eljárhatnak, azonban a tőzsdebírószágra semmilyen rendelkezést nem hoztak. A Polgári törvénykezési rendtartást (1868: LIV. tc.) életbeléptető 1869. április elsején kelt igazságügyi rendelet első cikke pedig úgy rendelkezett, hogy minden, a Polgári törvénykezési rendtartással ellenkező törvény vagy szabályrendelet hatályon kívül téteik. Ezt a kor jogászhai a tőzsdebírószágra is vonatkoztatták, mert szerintük a tőzsdebírószág eljárási sza-

bályai nem szokásjogon, hanem a volt M. Kir. udvari kancelláriának a rendelete nyomán alakultak, ez pedig szerintük „felterjesztés alapján kelt szabályrendelet”.³⁰

A tőzsdebírószág ennek ellenére tovább működött, de most már az ítéleteinek végrehajtását megkeresett bíróságok nem foganasították, a Kúria pedig, mint semmítőszék, konkrét esetekben kimondta, hogy a tőzsdebírószág ítéletei semmiek. (1869. október 27.) Részlet az ítélet indoklásából: „Tekintve, hogy az 1868-ik évi LIV. t.-cikknek f. évi június 1-én lett életbeléptetése napjától fogva az ezzel ellenkező mindeu törvény és szabályrendelet az átmeneti intézkedéseket tárgyzó f. évi március 30-án kelt igazságügy-miniszteri rendelet 1. cikke értelmében hatályon kívül tétevé, miután a felhívott törvénycikk első, illetőleg 22–28. §-aiban a pesti tőzsde- és gabonacsarnok választott bírósága mint ilyen fenntartva nincsen, s így a volt magyar királyi udvari kancelláriának rendeletén alapuló bíraskodási hatósága f. évi június 1-én törvényileg megszüntetett e szerint ily minőségben eljárása minden törvényes alapot nélkülöz; tekintve továbbá, hogy oly választottbírósági szerződés, mely az 1868-iki LIV. tc. IX-ik címe 3-ik fejezetében foglalt kellékeknek megfelelne szintén nem létezik és e szerint eljárása választottbírósági eljárásnak nem tekintetik;

ennélfogva a m. kir. Kúria mint semmítőszék, a többször felhívott törvénycikk 297-ik §-ának 1-ső és 9-ik pontjai értelmében a beadott semmisségi panasznak helyét találta, és az 1869. október 13-án 640. sz. a. hozott ítélet, az azt megelőzőtt törvényellenes eljárással együtt megsemmisítette.”³¹

A tőzsdebírószág működését törvényellenesnek való minősítése a felsőbb bíróságok részéről nagyrésztben megakadályozta, de tevékenysége teljesen ekkor sem szünetelt. Kiderült ugyanis, hogy a gyakorlatban milyen nagy szükség is van rá, hiszen jónéhány esetben a felek határozatának önként engedelmeskedtek.³²

A kereskedő körök közbelépésére Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter már 1869. november 27-én tömegjavaslatot terjesztett be az országgyűlés elé, melynek az országgyűlés általi elfogadása után az 1870: II. tc. a „Pesti áru- és értéktőzsde, valamint a vidéki tőzsde és gabonacsarnok külön bírósága” visszaállításáról szóló törvény létrejött.³³ A nagy sietséggel megalkotott törvény a tőzsdebírószágot nem szabályozta újra, hanem hatóságára, hatáskörére és eljárására nézve visszaállította úgy, ahogy az 1868: LIV. tc. életbeléptetése előtt fennállott. Így a tőzsdebírószág hatáskörének való alávetés továbbra is két módon történhetett: 1. hallgatólagosan, a tőzsdén kötött szerződéseknél, vagy 2. önkéntes alávetéssel. (Formátlan okirat is elegendő volt.)

A fentiekből látható, hogy e bíróság hatáskörét megfelelő pontossággal továbbra sem szabályozták, ezért egyre több panasz merült fel ellene. A tőzsdebírószág és a rendes bíróságok eljárása között olyan nagy volt az eltérés, hogy sokan méltánytalannak érezték, amikor saját ügyükben ta-

pasztalhatták a tőzsdebíróság gyors és szigorú eljárását.

Az 1881: LIX. tc. rendezte végre megfelelő pontossággal a tőzsdebíróság hatáskörét. Némileg a közvéleményt is megnyugtatta ezzel, hiszen egy polgári eljárásjogi törvénytervezettől szokatlan heveséssel folytak a viták a tőzsdebíróság szabályozásáról.³⁴

Ez a törvény is két csoportra osztotta a tőzsdebíróság hatáskörébe tartozó ügyeket: 1. *A tőzsdén kötött kereskedelmi ügyletekből származó* peres kérdések, melyek minden kikötés és megállapodás nélkül is a tőzsdebíróság hatáskörének megállapítását eredményezték. „94. a) pont: a tőzsdén vagy gabonacsarnokban kötött minden kereskedelmi ügyletből felmerülő peres kérdés, habár az ügylet csak az egyik szerződő félre nézve is kereskedelmi ügylet.” Az idézett paragrafusból is láthatjuk, hogy ebben az időszakban a szerződés helyett sokkal általánosabban használták az ügylet, jogügylet terminológiát. Ennek egyik magyarázata, hogy már maga a Kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. tc.) is kereskedelmi ügyletekről rendelkezett (258. és következő §). Másrészt a bírói gyakorlat és a jogtudomány is a pandektisztika hatása alatt, a mesterségesen létrehozott általánosabb fogalmat, a jogügyletet használta a szerződés helyett.³⁵

A 94. a) pontjának a meghatározása pontatlanra sikerült, ezért a bírói gyakorlatnak kellett azt szóról-szóra kidolgoznia. E szerint szorosan kell értelmezni, hogy mi számít tőzsdén kötött ügyletnek: Nem elég az, hogy az ügylet a tőzsde épületében kötött, hanem csak az üzleti célokra szolgáló hivatalos, nyilvános tőzsdehelyiségek jöhetnek csak számításba. A tőzsde lépcsőin, aajtájában, előszobájában stb. helyein kötött ügyletek már nem számítottak. Sőt egy, a másodbíróság által is helyben hagyott határozat szerint további feltételül szabták azt is, hogy mindennek a hivatalos tőzsdeidőben kellett történnie.³⁶

További feltételül szabta a bírói gyakorlat a tőzsdén kötött ügylet létrejöttében, hogy az csak egyszerre jelenlevő felek között jöhet létre. Ebből következett, hogy az az ügylet, melyet valaki egy távollévő fél utasítása folytán a tőzsdén köt, az utóbbira nézve tőzsdén létrejött ügyletnek nem tekinthető.³⁷ Senki sem vonhatja ki magát a tőzsdebíróság hatásköre alól, azzal az indokkal, hogy nem személyesen, hanem meghatalmazott útján kötött üzletet a tőzsdén.³⁸ Tőzsdén adott megbízás tőzsdén kötött ügyletnek számít akkor is, ha az a tőzsdén kívül lett fogantatva.³⁹

A bírói gyakorlat úgy értelmezte, hogy a törvény nem tesz különbséget a kereskedelmi ügyletek minősége szempontjából. Közömbös, hogy a kereskedelmi ügylet alap vagy mellék-ügylet, elegendő, ha az csak az egyik szerződő félre nézve képez kereskedelmi ügyletet, vagy a felek egyike kereskedő.⁴⁰ Tehát a joggyakorlat nem oldotta meg azt a kérdést, hogy az olyan kereskedelmi ügylet is ide tartozik-e, melynek a tőzsdei forgalomhoz semmi köze sincsen. A törvénytövegvben ugyan a „minden kereskedelmi ügyletből felmerült peres kérdés” megfogalmazás található, de az is valószínű, hogy a törvényhozás csak a speciális tőzsdeügyleteket tartotta szem előtt. Így indokolatlan, hogy pl. a tőzsdén kötött, ingatlanra

vonatkozó bérleti szerződés, mely egyoldalú kereskedelmi ügyletnek minősíthető ugyan, a tőzsdei forgalomhoz tartozó ügyletek sorába tartozzék.⁴¹ Az osztrák törvényhozás ebben a kérdésben egyértelműbb álláspontot foglalt el.⁴²

A felek szerződési szabadságát olyannyira biztosítani akarták, hogy lehetségessé tették — közös megegyezés esetén — a más bíróságnak való alávetést. Ezt azonban, aki erre hivatkozott, annak kellett igazolnia, ugyanis a tőzsde áru- és értéktületi hatásai védelmet állítottak fel arra nézve, hogy az ügylet a tőzsdei szokások szerint kötött.⁴³

2. *A felek írásban kötött hatásköri kikötése alapján.* A törvényben taxative felsorolt esetekben a tőzsdebíróság csak a felek kikötése esetében bíraskodhatott. Ezek az ügyek részben a kereskedelmi- és váltótörvénszék hatáskörébe is tartoztak, ezért a két szakbíróság hatásköri összeütközésének a kiküszöbölése érdekében volt szükség a következő ismérvek megállapítására, amelyek ha hiányoztak, akkor a kereskedelmi- és váltótörvénszéknek (esetleg rendes bíróságnak) kellett eljárnia.

Az ebbe a csoportba tartozó eseteket szabályozó 1881: LIX. tc. 94. § b), c) és d) pontjainak közös kelléke volt, hogy az írásbeli alávetésnek kifejezettnek kell lennie. Szóbeli szerződés alapján senki sem kötelezhető olyan okirat kiállítására, melyben aláveti magát a tőzsdebíróság eljárásának.⁴⁴ A távirattal történő alávetést sem ismerték el.⁴⁵

A Budapesti Kir. Ítéltábla hosszú időn át elfogadta a vagylagos kikötést is. Ezt az álláspontját azonban a Kúria ellenkező irányú gyakorlata folytán hamarosan megváltoztatta és kimondta, hogy a vagylagos kikötés nem elegendő.⁴⁶ A törekvés arra irányult, mint a törvényi szabályozásnál, mind a bírói gyakorlatban, hogy minden kétséget kizáróan szabályozzák azokat az eseteket, mikor a felek kölcsönös megállapodás alapján vetették alá magukat a tőzsdebíróság hatáskörének. Ne lehessen valakit akarata ellenére a tőzsdebíróság elé citálni, de ha már a kikötés szabályosan létrejött, akkor pedig a tőzsdebíróság gyors és szigorú eljárása elől se lehessen különböző kifogásokkal kitérni. Ezért a törvény idézett szakasza és a bírói gyakorlat is megkövetelte a tőzsdebíróságnak való kifejezett alávetés kikötését a szerződésben. (Nem elegendő most már pusztán a tőzsdei szokásokra való hivatkozás.) Közömbös, hogy milyen kifejezést használtak a bíróság megjelölésekor, a fő az, hogy a szándék minden kétséget kizáróan kiderüljön.⁴⁷

Mivel a tőzsdebíróság hatáskörének kikötése a felek akarata alapján történt, a tőzsdebíróság ilyen esetekben, mint szerződésileg kikötött bíróság járt el. Ennek az volt a következménye, hogy a már kikötött hatáskörtől ezután egyik fél sem térhetett el egyoldalúan. Egyes bírói ítéletek ugyan arra hivatkoztak, hogy a tőzsdebíróságnak alávetett feleknek nem kötelességük, csak joguk keresetüket a bíróság előtt érvényesíteni, a felső bíróságok azonban ebben a kérdésben következetesek voltak.⁴⁸

A tőzsdebíróság hatásköre a felek írásbeli kikötése alapján kiterjedt az illető ügyletből eredő minden peres kérdésre, kivéve, ha a felek azt kifejezetten csupán bizonyos kérdések

eldöntésére korlátozták. Az a körülmény, hogy a felek az írásba foglalt feltételek valamelyikét módosították, vagy megváltoztatták, nem szolgálhatott alapul az írásban, a törvény rendelkezései szerint kikötött tőzsdebíróóság illetékeségének megtámadására.⁴⁹

A tőzsdebíróóság hatáskörét még egy szempont alapján is megszorították, oly módon, hogy ennek megállapításához szükséges volt az, hogy az ügylet legalább az egyik félre nézve kereskedelmi ügyletnek számítsa. Még a speciális tőzsdei (tőzsdén kötött) ügyleteknél is megkivánták ezt a kikötést, mely alól csak a közkereseti és a betéti társaság, valamint az alkalmi viszonyokból eredő perekre engedtek kivételt.

A jogtudomány részéről Plósz Sándor, a neves eljárásjogász fejtegette ki először azt a véleményt, mely szerint a tőzsdebíróóság hatásköre az 1881: LIX. tc. 94. §8c) és d) pontja alapján akkor is megállapítható, ha csupán az alperes vetette alá magát a törvényes kellékeknek megfelelően a tőzsdebíróóságnak. Az említett szakaszok felekről rendelkeznek, Plósz szerint azért, mert az 1868: LIV. tc. 52. §-a alapján: „A rendes bírói illetékeségtől eltérésnek van helye: a) ha a felek magukat valamely eleve kijelölt, vagy meghatározás nélkül, a felperes szabad tetszése szerint választandó, bármely rendes bíróságnak szerződésileg alávetették.” Eddig senki sem kívánta meg a felperestől, hogy az adós által aláírt kötelesrész mellett, mely az alávetést tartalmazta, még azt is bizonyítsa, hogy ő a maga részéről szintén szerződésben alávetette magát ugyanannak a bíróságnak. A Pp. novella 13. § (2) a) pontja is a sommás eljárás kikötésénél mindezt az alperesre érte és a felperes részéről az ilyenfajta feltételeket feleslegesnek tartja. Perjogi oldalról vizsgálva Plósz megállapította, hogy az 1881: LIX. tc. a tőzsdebíróóság hatáskörét nem abszolút módon határozta meg, hanem a felek akaratának is teret engedett.⁵⁰

A bírói gyakorlat ebben a kérdésben együtt haladt a jogtudománnyal. A Kúria 53. számú teljes ülési határozata szerint is a 94. § b), c) és d) pontjaiban foglalt rendelkezés abban az esetben is alkalmazandó, ha az e szakaszban említett valamelyik kereskedelmi ügyletre nézve csak az alperesként „perbe vont fél vetette alá magát írásban, ily kivételes bíróságnak”.⁵¹ Ennek révén a felperes választhatott a rendes bíróság és a tőzsdebíróóság között. Abban az esetben, ha a rendes bírósághoz fordult, az alperes nem élhetett pergálló kifogással, mivel a felperes nem kötelezte el magát a tőzsdebíróóság mellett.⁵²

Az 1881: LIX. tc.-nek a tőzsdebíróóságra vonatkozó egyértelmű szabályozása és az egységesülő bírói gyakorlat révén tisztázódott a tőzsdebíróóság hatásköre. Éveken keresztül egyetlen egy eset sem fordult elő, hogy a tőzsdebíróóság tudatosan túllépte volna hatáskörét.

Érdekes egyébként, hogy e néhány paragrafus (94. §–95. §) túlélte magát az egész novellát. A Polgári perrendtartás megalkotásakor ugyanis újra „megfeleltek” a tőzsdebíróóság szabályozásáról (1911: I. tc.) és a Pp.-t életbe léptető törvény is változatlanul fenntartotta a korábbi rendelkezéseket.

Perorvoslat lehetősége a tőzsdebíróóság ítéleteivel szemben

A tőzsdebíróóság ítéleteivel szemben anyagi jogi jogorvoslatot nem engedtek, mivel ezzel a külön bíróság megalkotásának legfontosabb feltételeit szüntették volna meg. Esetleges fellebbezés lehetősége anyagi jogi kérdésekben az ítélekezés súlypontját áthelyezte volna a kereskedelmi szakértelemmel nem rendelkező felsőbb bíróságok szintjére, hiszen a jogerős ítéleteket végső soron azok hozták volna. Másrésről, ezzel együtt a tőzsdebíróóság másik erőnye, a gyorsaság is megszűnne, mint ahogy Ausztriában is történt, ahol megengedték a teljes perutat.⁵³

Esetleges alaki sérelmek miatt viszont megengedték a felfolyamodást a Budapesti Kir. ítélőtáblához. (Ezzel főként a tőzsdebíróóság hatásköri túllépését próbálták megakadályozni.) További felfolyamodásnak a Kúriához akkor volt helye, ha az ítélőtábla az ítéletet megsemmisítette.⁵⁴ A 96. § a)-tól g)-ig taxatív felsorolta, hogy mely esetekben lehet helye a felfolyamodásnak.⁵⁵

Támadások keresztüzében a tőzsde és a tőzsdebíróóság

A tőzsde megalakulásától kezdődően a támadások keresztüzében állt. Minél jobban erősödött és nőtt a jelentősége a magyar gazdaságon belül, annál nagyobb lett a bírálatok száma és hevesége is. A gazdasági válságokra mindig a tőzsde reagált a leggyorsabban és a legérzékenyebben, ezért a közvélemény egy hangadó része azonosította azt a bajok forrásával, hiszen látszólag minden gazdasági válság a tőzsdén kezdődött. Tovább színezte ezt a kedvezőtlen képet a felületes szemlélődőben kialakult kép a tőzsdéről. A sajtóban a tőzsdei spekuláció folytán lehetségessé vált látványos meggazdagodásokról és bukásokról tudósítottak.

Annakor a tőzsde ellen támadások és a tőzsdéről folytatott viták társadalmi háttérét megvizsgáljuk, a valódi okokat a magyar uralkodó osztály kettősségében kell megtalálnunk, mely egyrészt a feudális korszakból nagybirtokait átmentett földbirtokosokból, másrészt a feltörekvő burzsoáziából állt. Ez a kettősség az 1880-as, 1890-es évektől kezdődően mint az „agrárius-merkantil” körök ellentéte jelentkezett.

Az agrárius körök szélesebb bázisát (néhány politikával foglalkozó arisztokratán kívül) az ún. ezerholdasok alkották. A megjelölés nem feltétlenül a birtoknagyságot, hanem egy jellegzetes politikát, társadalmi réteget takart. Zömmel a volt középnemesség (4–5 ezer család) tartozott ide, kik továbbra is vezető szerepet igényeltek az ország irányításában és gazdasági érdekeiket a nemzeti politika jelszávaival álcázták. Mögöttük sorakozott fel a nagy létszámú dzsentri réteg, mely témánk szempontjából azért fontos, hiszen jobbra ők töltötték be a megyei hivatalokat, ők képviselték az agrárius érdekeket újságíróként, bíróként, ügyvédként stb.⁵⁶

A kialakuló burzsoázia jellegadó rétegei Magyarországon nem a régi társadalom nemességéből, vagy céhpolgárságából alakultak ki, mint Nyugaton, hanem a feudális szerkezeten kívülálló, illetve beáramló elemekből. Ez a ré-

teg kisebb részben a hazai, vagy a korszakunkban betelepített német nagyiparosokból, nagykereskedőkből, nagyobb részben a néhány évtized alatt meggazdagodott zsidó bankár és nagyiparos polgáresaládokból állt. Valójában ez kb. 50 ilyen család volt, akik, ellentétben az előzőekben felvázolt „agráriusokkal”, a politikába csak közvetett módon, de annál hathatósabban tudtak beleszólni, lévén, hogy ők megfelelő anyagi alapokkal rendelkeztek.⁵⁷

A legfőbb, és egyébként teljesen jogos vád az volt a tőzsdebíróság ellen, hogy ott egyoldalú osztályszempontok alapján ítélték. Ami abból következett, hogy a tőzsdebíróságban nem hivatásos bírák, hanem laikusok, jórészt kereskedők bíráskodtak, akik magától értetődően a saját osztályuk érdekeit védtek elsősorban. Igen élesen jelentkezett ez a kereskedő—nem kereskedők közötti perekben. Magyarországon ugyanis a már említett uralkodó osztályban meglévő kettősség miatt a forgalmat szabályozó jog is megkettőződött: kötelmi jogra és a szigorúbb kereskedelmi jogra. Ezért érezték sérelmesnek a kereskedelemmel nem foglalkozók, hogy rájuk nézve is a stricti juris kereskedelmi jogot alkalmazták.

Ezzel indokolták a „tőzsde reform” hívei azt a javaslatukat, melyet a tőzsde vezetői mindvégig (és eredményesen) elleanyeztek, hogy a tőzsdebíróságok elnöke egy hivatásos bíró legyen. További indokként a tőzsdebírák jogi szakképzettségének hiányát és az állami képviselőt kötelező előírásait sorolták fel, hivatkozva az alkotmánybiztosítékként szereplő, a bírói hatalomról szóló törvényre (1869: IV. tc.).⁵⁸

Másik oldalról úgy fogalmazták meg ezt az ellentmondást, hogy a tőzsdebíróság ítélezésében nem vette figyelembe az anyagi jogot.⁵⁹

Azzal is vádolták a tőzsdebíróságot, hogy olyan polgári „jury”-nak tartja magát, mely döntéseinél az anyagi jogszabályok és törvények kötelező alkalmazásához kötve nincsen.⁶⁰

Sok támadás érte a tőzsdebíróságot, mert német nyelven ítélt, annak ellenére, hogy az 1868: XLI. tc. 7. és 8. §-ai szerint a Budapesten levő bíróságok csak magyar nyelven hozhatták és adhatták ki az ítéleteiket. Major Kálmán, a tőzsdei bíráskodás egyik legnagyobb ellenzője szerint 1874–75-ben is több német nyelvű ítéletet hoztak.⁶¹ Végül is az 1881: LIX. tc. 94. §-ának utolsó bekezdésének kellett úgy rendelkeznie, hogy a tőzsdebíróság ügykezelési nyelve a magyar. Ennélfogva csak magyar nyelvű beadványokat fogadhatott el ezután és hivatalos iratait is csak magyar nyelven adhatta ki.

Az 1865-ben kiadott Tőzsde rendszabályok 27. §-a megtiltotta a tőzsdebíróságok előtt a felek ügyvédi képviseletét. A kereskedő körök ezzel valószínűleg azt akarták elkerülni, hogy a laikus bírák előtt folytatott pereket az ügyvédek különböző alaki kifogásokkal ne húzassák el. Mindez azonban hamarosan ellentétbe került az ügyvédi rendtartás (1874: XXXIV. tc.) 38. §-ával, mely kimondta, hogy az ügyvédek jogosítva vannak az ország valamennyi bírósága és hatósága előtt a feleket képviselni. Így most már a törvényes alapja is megvolt azoknak, kik szívesen képviseltették volna magukat ügyvéddel (főleg a nem kereskedők) a tőzsdebíróság előtt és

természetesen azok az ügyvédek is, kik ezzel jelentős jövedelemtől estek el.⁶²

Ezt a problémát is az 1881: ILX. tc.-nek kellett megoldania, mely 95. §-ának második mondata úgy rendelkezett, hogy „Ezen külön bíróságok hatásköre alá tartozó ügyekben a felek magukat ügyvéd vagy megbízott által képviselhetik...”

Az 1873-as gazdasági válságból való kibontakozás után a tőzsde forgalma is — különösen 1885-től — jelentősen fennállt. A tőzsdebíróság ügyforgalma is egyre növekedett. (Lásd a táblázatot.) A mezőgazdasági termékek, különösen a gabona árának csökkenése miatt a tőzsdeellenes mozgalom bontakozott ki (1891). Az agráriusok a számukra kedvezőtlen áralakulásokért a tőzsdét, illetve az ott, a határidőüzletekkel űzött spekulációt okolták. Ez a tendencia nemcsak hazánkra, hanem Európa más országaira is jellemző volt.⁶³

Végigtekintve a tőzsdék történetét, szembejövő, hogy a spekulációt mindig akkor minősítették károsnak és hoztak ellene különböző adminisztratív intézkedéseket, amikor az ország gazdasága kritikus pillanatokat élt át. Az 1895-ös kezdevőtlen változásokat is a tőzsde értékelte legelőször.⁶⁴ Németországban, ahol az állam már korábban is erőteljesen beavatkozott a gazdasági életbe, 1896-ban szigorú intézkedéseket hoztak a tőzsdei forgalom korlátozása érdekében.⁶⁵ Megtiltották a határidőüzleteket, megnehezítették az új tagok felvételét stb.

Mindezt élénk figyelemmel kísérték nálunk is. Magyarország ebben az időben a forgalmat szabályozó jogot jórészt Németországból kölcsönözte, így félő volt, hogy a német „tőzsde-reform” is majd mintaképül szolgál. Szerencsére nem ez történt. Szintén összehívtak ugyan egy tőzsde-ankétot, de az állam végül is nem avatkozott be a tőzsde autonómiájába. Ismét bebizonyosodott, hogy vannak olyan szférái a gazdaságnak, melyek nem igénylik az állam közvetlen irányítását, és, hogy vannak olyan feladatok, melyek megoldására a jog, mint eszköz nem alkalmas. Pl.: a jogi szabályozás révén nem lehet elhatárolni tényleges spekulációt a tőzsdei szerencsjátéktól.

A tőzsdén folytatott spekuláció meghatározására nincs megfelelő magyar szó. Az „üzérkedés” más fogalmat takar. A spekuláció nem azonos a szerencsejátékokkal, a fogadásokkal, hiszen az tisztán a véletlentől függ, míg a tőzsdei üzlet gazdasági számításokon alapul. „A jövőbe pillantani vágyó emberi elme szülte.”⁶⁶

Abban az esetben, ha a tőzsdei spekulációt megszüntetnék, csökkennének ugyan az esetleges visszaélések, de a tőzsdét éppen a lényegétől fosztanák meg. Az időnként előforduló tisztátalan üzleteknek valódi okuk nem a tőzsde intézménye, hanem a gazdasági élet káros elváltozásai. Normális körülmények között a kevésbé jól szervezett tőzsdéken nincsenek visszaélések, de a gazdasági válság „fekete péntek”-kel látogatta meg a világ legreálisabb tőzsdéjét, a londonit is.

A spekulációt komplex módon vizsgálva kiderül, hogy rengeteg pozitív vonása van. Leszorítja a szélsőséges áralakulásokat, az állandó kereslet és kínálat révén könnyű eladni és venni. Mindezek az egyébként pangó tőkét is hasznos célok felé irányítja.

A spekuláció egyik legkedvezőbb területe a határidőüzlet,

mely azokat a vételi ügyleteket foglalja magába, melyeknél értékpapírok vagy áruk az ügylet megkötése után csak bizonyos idő múlva szállítandók, és melyeknél az ügylet olyan feltételek mellett kötött, amelyeket a tőzsde a határidőüzletekre megállapít.⁶⁷

A határidőüzlet minden olyan országban, hol jelentős a gabonatermelés és malomipar, szinte nélkülözhetetlen. A gabonahatáridőüzlet révén a termelők a gabonájukat, a malomtulajdonosok a lisztjüket előre, teljes napi értékben adhatták el.⁶⁸

A korszak törvényhozása és bírói gyakorlata azonban (ellentétben a római joggal) a fogadást, mint a szerencsejátékból származó követelés érvényesítésére szolgáló bírói jogsegélyt, megtagadták. Így a Code civile 1965. §-a megvonta a kereseti jogot a játékból eredő adósság vagy a fogadás kifizetése iránti követeléstől. A francia polgári törvénykönyv e rövid szakasza, melynek a tőzsdéhez semmi köze sem volt, mégis egy évszázadra hatással volt a bírói gyakorlatra a tőzsdei ügyletek perelhetősége tekintetében. Hasonló szabályozást vett át az Otk. is (1272–1274. §-ok), melyek szabályait hazai szokásjogunk is magáévá tette. A Kúria már 1874-ben kimondta, hogy a tőzsdén kötött differenciálgylet szerencse-szerződésen alapul, s mint ilyen nem peresíthető.⁶⁹ A bírói gyakorlat álláspontja szerint a differenciális ügylet olyan határidőre szóló ügylet, mely teljesítése nem áru szállításával és átvételével, hanem azon különbözet fizetésével eszközölendő, mely a szerződési és a megállapított időpontban fennforgó piaci vagy tőzsdei ár között fennforog. A tiszta differenciális ügylet tehát feltételezi annak kikötését, hogy egyik fél sem lesz jogosítva követelni a szállítást és az átvételt, hanem csak az árkülönbözet lesz fizetendő.⁷⁰

Ennek az álláspontnak semmilyen gyakorlati jelentősége nem volt, mert a szállítást és az átvételt kizáró szerződések nem fordultak elő. Hibás a kérdésfeltevés is, mely szerint az átvételi szándék különböztetné meg a reális ügyletet a szerencsejátéktól. Pl.: az árhullámzások ellen biztosítás céljából határidőre kötött szerződéseknel természeténél fogva hiányzik az átvételi szándék, mégis reális ügyletnek számít.

Az első magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete (1900) is a bírói gyakorlathoz igazodva korlátozta volna a tőzsdei ügyleteket, mikor a német Ptk. 762. és 764. §-át majdnem szó szerint követte, az 1415. § a különbözeti ügyletet játéknak minősítette.⁷¹

A tőzsdebíróság a Kúria gyakorlatával ellentétben — az üzleti életnek megfelelően — a határidőüzletekből eredő különbözeti követeléseket rendszerint megítélte. Ezeket az ügyleteket kezdettől fogva reális szerződéseknek tekintette és a felek — amúgy is ritkán bizonyítható — szándékának vizsgálatába nem bocsátkozott.

A Kúria és a tőzsdebíróság praxisa egy szubjektív momentum miatt is egyre jobban távolodott egymástól. Míg a tőzsdebírónak egészen természetes, mindennapos dolog volt egy határidőüzlet, addig a hivatásos kúriai bíró elé többnyire a már több fórumot is megjárt, rendkívüli esetek kerültek. Ezért azután, amiben a tőzsdebíró egy mindennapos reális ügyletet láthatott, a kúriai bíró azt cleve bizalmatlansággal fogadta. Előítélettel közeledett hozzá, és szerencse-szerződést vélt látni minden tőzsdei kötés-

nél. Kimondatlanul ugyan, de a játék vélelmét állította fel.⁷² Figyelmen kívül hagyták, hogy a nyereszkesedés nemcsak, hogy nem áll ellentétben a kereskedelmi étellel, hanem ennek alkotó elemét képezik.

Voltak a Kúriának olyan határozatai is, melyeknél — talán, mert sem a fogadás, sem a játék ismérveit meg nem állapíthatta — „fogadásszerű játék”-nak minősítette.⁷³

Amiatt, hogy e kétfajta bíróság ilyen homlokegyenesen ellenkező gyakorlatot folytatott, fordulhatott elő az az ellentmondás, mely szerint nem volt mindegy, hogy a peres ügy melyik fórum elé került. Ugyanaz az eset, az ítélet azonban más lehetett. (Ezért is volt fontos a hatásköri szabályok pontos meghatározása, hiszen a tőzsdebíróság hatáskörének megállapítása, illetve meg nem állapítása a végső ítéletre is befolyással volt.) Az ellentmondást tovább fokozta, hogy mindezek ellenére az állami bíróságok a tőzsdebíróság ítéleteit ugyanúgy végrehajtották, mint a sajátjukat.

Természetes, hogy a tőzsdebíróságot a Kúriával ellenkező gyakorlata miatt is számtalan támadás érte. Azzal vádolták, hogy nem veszi figyelembe az ország magánjogát.⁷⁴

A tőzsde kénytelen volt mindenre reagálni. 1888. december 14-én plenáris határozatot hoztak, mely kimondta, hogy a tőzsdebíróság ezután nem kereskedőkkel szemben, fedezetlen határidőüzleteket nem fog megítélni. Alig két hónap múlva — állítólag a bécsi tőzsde közbelépésére — módosító határozatot hoztak, hogy az ilyen üzlet a gabonakereskedelemmel hivatásszerűen foglalkozó személyek (tehát kereskedők és gazdák) között nem tekinthető naturális obligatio-nak. Ezzel az intézkedéssel a termelőket továbbra is függésben tartották a kereskedőktől, másrészt kizárták a kispénzű spekulánsokat az üzletnek e kockázatos, de nagy nyereséget is eredményezhető ágából.

Hasonló módon másként ítélte meg a Kúria, másként a tőzsdebíróság az ún. kartell-szerződéseket. A Kúria szerint: „Kereseti alapon képező szerződés oly megállapodást tartalmaz, mely a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad versenyt kizárja és ezáltal a fogyasztó közönség megkárosítására irányul és így ezen szerződés az erkölcsi fogalmakba ütközvén (turpis causa), bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjára nem szolgálhat...” Szemben áll a Kt. 179. § (4)-el is.⁷⁵ Ezzel szemben a tőzsdebíróság, mint üzleti forgalomhoz tartozó jelenséget, védte a kartelleket is.

A tőzsde azonban a legtöbb ellene irányuló támadást sikeresen visszaverte, sőt, a millennium idején hatalmának és befolyásának csúcsára jutott. Az 1896. évi tőzsdeankéttől kezdve, a tárgyalat korszakunkban megőrizték a tőzsde autonómiáját a növekvő állami beavatkozás ellenére is. S tették mindezt akkor, mikor pl. Ausztriában a határidőüzletet teljesen megszüntették, sőt, az 1907. évi gazdasági kiegyezés 1. pontjában a magyar kormány félig-meddig ígéretet tett a budapesti határidőüzletek megszüntetésére. Kornfeld Zsigmond már európai szintű áru- és értékpiacon igyekezett létrehozni, melynek külső formájaként 1905-re megépült a kontinens legnagyobb tőzsdepalotája. Mindehhez szükség volt a tőzsdei üzletek stabilitását biztosító tőzsdebíróság, hiszen, ahogy a tőzsde elnöke elmondta, az önkéntes alávételések száma a tőzsdebíróságok irányában évente 4–6 millió között mozog. Ezért a tőzsdebíróság jelentősége — az egyre javuló és

gyorsuló ügyszorgalom rendes bíróságek mellett is — nem a perek számától, hanem az üzletek révén jutott kifejezés-re.⁷⁶

Jegyzetek

1. Szász Antal: A magyarországi tőkés bankok üzleti politikája és technikája. B. 1961. 95. o.
2. Közgazdasági enciklopédia. Bp. é. n. IV. k. 1126, 1222. o. Révai Kereskedelmi pénzügyi és ipari lexikona. Szerk.: Schack Béla. Bp. 1929. IV. k. 261. o. Közgazdasági Lexikon. Bp. 1902. 3. o. Berényi Pál: A tőzsde. Bp. 1902. 3. o. Heller Farkas: Közgazdasági lexikon. Bp. 1937. 454. o. Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Bp. 1979. 236. o.
3. Havas Antal József: Az értéktőzsde. Bp. 1891. 5. o. Hazai értékpapír-kereskedelem. (Heti Világgazdaság 1988. január 23.) 4. o. Tőzsdekonferencia Budapesten. (Heti Világgazdaság 1988. március 12.) 4. o.
4. Félegyházy Ágost: A tőzsde reformról. (Köszgazdasági Szemle 1895) 263. és köv. old. Berényi i. m. 19. o. Back Frigyes: Tőzsdei harácsolások. (A Jog 1894/52/366. o.
5. Szász i. m. 95. és köv. old. Nagy Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. Bp. 1913. 163. o.
6. Matlekovits Sándor: Nemzetgazdaságtan. Bp. 1874. 441. o.
7. E.: A temesvári és budapesti ügyvédi kamarának a tőzsdebíróság elleni felterjesztésehez. (Magyar Themis 1877.) 210. o. Schnierer Gyula: A tőzsdebíróságról (Magyar Themis 1877.) 377. o.
8. A tőzsdereform tárgyában a Kereskedelmi Minisztériumban 1896. december 21-től 1897. január 26-ig tartott szakértekezlet anyaggyűjteménye. Bp. 1897. 642. o.
9. Róth Samu: Választott és tőzsdebíróság. (Jogtudományi Közlöny 1886.) 202. o.
10. A pest-budai kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1860–1862. évről I. k. 134. o. Közli: Félegyházy Ágost: A budapesti tőzsde története 1864–1895. Bp. 1896. I. k. 134. o.
11. Félegyházy Ágost (1896) i. m. I. k. 136. o.
12. Lásd: Dárday Sándor: Igazságügyi törvénytár. Bp. 1906. IV. k. 1149. o.
13. Bróde Lipót: A tőzsdebíróság. (Magyar Themis 1876) 123. o. Bleuer Samu: A tőzsdebíróság hatásköre. (Jogtudományi Közlöny 1901/15) 117. o.
14. Baumgarten Nándor: A tőzsdebíróság hatásköre és a különbözeti ügyletek perelhetősége. (Ügyvédek Lapja 1901/22) 3. o. König Vilmos: A tőzsdei választott bíraskodás reformja. (Jogtudományi Közlöny 1914/16) 153. o.
15. 1868: LIV. tc. 495–511. §., 1881: II.X. tc. 74–79. §.
16. Tőzsdebíróság eljárási szabályai. 13–18. §.
17. Semmitőszék 13 011/1870. számú határozata.
18. Fabrinyi Tihámér: A választott bíraskodás. Bp. 1926. 100. o.
19. Nagy Ferenc: A polgári törvénykezés rendje Magyarországon. Bp. 1889. I. k. 157. o.
20. Nagy Ferenc (1889) i. m. 157. o.
21. Az 1881: LIX. tc. 94–99. §-ban a „kivételes bíróság” elnevezés hatszor is előfordul, kétszer a „külön bíróság” kifejezés.
- Rédei József: Törvényesek-e a tőzsdebírósági hármastanácsok? (Jogtudományi Közlöny 1908) 167. o.
22. Magyar Királyi Kúria 476/1887 számú határozata és 1024/1887. sz. h.
23. Márkus Dezső: Felsőbíróságaink elvi határozatai. A Kir. Curia és az ítélőtáblák döntéseinek rendszeres gyűjteménye. Bp. 1891. 4669. szám alatt.
24. Magyar jogi lexikon. Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1899. II. k. 101. o. Lásd még: VI. k. 898. o.
25. Szász András: i. m. 101. o.
26. Lásd még: Neumann Sándor: A tőzsdebíróság hatásköre (Jogtudományi Közlöny 1881) 87–88. o.
27. Az 1865. november 24-én 17 880. sz. a. kelt kegyelmes udvari rendelvény alapján a m. kir. helytartótanácsnak 1865. évi december hó 7-én 93 068. szá. intézményével erősítve
28. Félegyházy Ágost: (1896) i. m. II. k. 34. o.
29. Sik Sándor: A tőzsdetanács emlékirata. (Jogtudományi Közlöny 1881) 42. o. Pl. a budapesti izraelita hitközség házassági szerződési formuláiban is kikötötték, hogy a házasság minden vitájában alávetik magukat a tőzsdebíróság ítélezésének.
30. Friedmann Bernát: A pesti tőzsdebíróság. (Jogtudományi Közlöny 1869) 209. o. Major Kálmán: A tőzsdebíróság gyakorlatából. (Jogtudományi Közlöny 1876) 78. o.
31. A Kúria mint semmitőszék 2952/1869 sz. h. és a 3221/1869. sz. h. (Törvénytörvényi Csarnok 1869/92. számában közölt határozatok.)
32. Félegyházy Ágost (1896) I. k. 139. o.
33. Közdelem a tőzsdei bíraskodásért. (Tőzsdei Jog 1933/4/ I. o. Kelemen Lajos: Az új Pp. és a tőzsdebíróság reformja. (Kereskedelmi Jog 1911) 413. o.
34. R. E.: A budapesti áru- és értéktőzsde választott bírósága. (Jogtudományi Közlöny 1886) 420. o.
35. A jogügylet eszerint joghatásra irányuló akaratnyilatkozat, mely magába foglalja az egy- és kétoldalú jogügyletet, így a szerződést is.
36. Tőzsdebíróság 277/1884.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 2225/1882.sz.hat. Tőzsdebíróság 87/1884.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 1584/1882.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 3885/183.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 4678/1891.sz.hat. Magyar Kir. Kúria 1231/1891. sz. hat.
37. Tőzsdebíróság 179/1883. sz. hat. Tőzsdebíróság 879/1883. sz. hat.
38. Budapesti Kir. ítélőtábla 8148/1888. sz. hat.
39. Budapesti Kir. ítélőtábla 1584/1882. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 4676/1891. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1231/1891. sz. hat.
40. Tőzsdebíróság 1686/1888. sz. hat., Budapesti Kir. ítélőtábla 8148/1888. sz. hat.
41. Tőzsdebíróság 393/1883. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1022/1886. sz. hat.
42. A bécsi tőzsde 1896-ban jóváhagyott alapszabályának 54. és 55. §-ai. Az 1875. augusztus 1-jei tőzsdetörvény 12. §-a és a Pp.-t életbeléptető 1895. augusztus 1-jei tv. XIV. tc.-e.
43. Tőzsdebíróság 368/1889. sz. hat. Félegyházy Ágost: A tőzsde-

- bíróság hatásköre és eljárása. Bp. 1892. 40. o.
44. Magyar Kir. Kúria 305/1889. sz. hat.
 45. Budapesti Kir. ítélőtábla 5403/1891. sz. hat.
Budapesti Kir. ítélőtábla 1699/1890. sz. hat.
 46. Magyar Kir. Kúria 675/1906. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 529/1903. sz. hat. 6921/1905. sz. hat. 1538/1904. sz. hat.
Bender Béla: A Budapesti Kir. ítélőtábla határozatának kikötése. (Kereskedelmi Jog 1907) 422. o.
 47. Tőzsdebíróság 1196/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3124/1891. sz. h. Tőzsdebíróság 317/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3410/1891. sz. h. Tőzsdebíróság 1095/1891. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 5403/1891. sz. hat. Tőzsdebíróság 301/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2699/1890. sz. h. Tőzsdebíróság 304/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3295/1889. sz. h. Tőzsdebíróság 527/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 4584/1883. sz. h. Tőzsdebíróság 1447/1886. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 1469/1886. sz. h. Tőzsdebíróság 1688/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 968/1891. sz. h. Tőzsdebíróság 521/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 4346/1889. sz. h. Tőzsdebíróság 677/1882. sz. hat. Tőzsdebíróság 705/1882. sz. hat. Tőzsdebíróság 230/1882. sz. hat. Tőzsdebíróság 407/1888. sz. hat.
 48. Budapesti Kir. ítélőtábla 2195/1888. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 27/1889. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 1849/1891. sz. hat.
 49. Tőzsdebíróság 291/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2491/1883. sz. h. Tőzsdebíróság 60/1887. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 980/1887. sz. h. Tőzsdebíróság 1177/1888. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 7549/1888. sz. h. Tőzsdebíróság 280/1887. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2811/1887. sz. h. Tőzsdebíróság 824/1886. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 6293/1886. sz. h. rend. Tőzsdebíróság 1388/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 9346/1890. sz. h.
 50. *Plósz Sándor*: A Curia 51. számú döntése (Jogi Szemle 1891) 581. o.
 51. Kúria 70/1889. sz. hat. Kúria 1040/1891. sz. hat. *Bender Béla*: A tőzsdebíróság határozatának kikötése (Kereskedelmi Jog 1907)
 52. *Újlaki Géza*: A választott bíraskodás kézikönyve. Bp. 1927. 53. o.
 53. *Schnierer Gyula*: A tőzsdebírósról. (Magyar Themis 1877) 377. o.
 54. Magyar Kir. Kúria 1630/1887. sz. hat.
 55. Tőzsdebíróság 348/1882. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3701/1882. sz. h. Tőzsdebíróság 442/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3692/1883. sz. h. Tőzsdebíróság 348/1882. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3701/1882. sz. h. Tőzsdebíróság 1012/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 160/1884. sz. h. Tőzsdebíróság 214/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2918/1883. sz. h.
 56. *Hanák Péter*: Magyarország a monarchiában. Bp. 1975. 241., 357. o.
 57. *Hanák*: i. m. 354–358. o.
 58. *Alföldy Ede*: Tőzsdebíróági reformkérdések. (Kereskedelmi Jog 1928) 84. o.
 59. *Friedmann Bernát*: A pesti tőzsdebíróság. (Jogtudományi Közlöny 1869) 209. o.
 60. *Félegyházy Elek*: A tőzsdebíróság reformjának kérdéséhez. (Kereskedelmi Jog 1905)
 61. *Major Kálmán*: Még egyszer a tőzsdebírósról (Magyar Themis 1876) 155. o.
 62. *Friedmann*: i. m. 209. o. *Neumann Sándor*: A tőzsde (Jogtudományi Közlöny 1881) 96. o. A tőzsdebíróság újjászervezése. (Magyar Themis 1876) 119. o.
 63. *Reiner Ede*: A tőzsdebírósról (Ügyvédek Lapja 1896/26) 4. o. *Garai Benő*: A tőzsdebírósról (A jog 1897) 301. o.
 64. *Milhofer Sándor*: Magyarország Közgazdaságtana. Bp. 1904. 215. o. *Félegyházy Ágost*: A tőzsde reformról (Közgazdasági Szemle 1895) 263. o.
 65. *Berényi Pál*: i. m. 19. o.
 66. Az idézet Plánertől származik. Lásd: *Kuncz Ödön*: A Magyar Kir. Kúria kereskedelmi- és váltójog vázlata. Bp. 1922. II. kötet 614. o.
 67. Magyar jogi lexikon. Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1898–1907. IV. k. 30. o.
 68. *Frey Kálmán*: Az árutőzsde jelentőségéről. (Közgazdasági Szemle 1923) 817–818. o.
 69. Magyar Kir. Kúria 3747/1874. sz. hat. *Szente János*: Jögalap-e a tőzsde-differencia? (Jogtudományi Közlöny 1876) 186. o.
 70. *Márkus Dezső*: i. m. I. k. 251–253. o.
 71. Indoklás a magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez. Bp. 1902. IV. k. 76–79. o.
 72. Magyar Kir. Kúria 689/1877. sz. hat.
 73. Magyar Kir. Kúria 389/1885. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1070/1889. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1116/1896. sz. hat.
 74. *Blener Samu*: Judikatúra a tőzsdén. (Jogtudományi Közlöny 1894) 347. o. *Baracs Marcell*: A tőzsdejáték mint illetékeségi kifogás. (Jogtudományi Közlöny 1900) 60. o. *Engel-Bartha*: i. m. 222. o. *Tauszig János*: A tőzsdebíróság (Jogtudományi Közlöny 1878) 108. o. *Blener Samu*: A tőzsdebíróság hatásköre (Jogtudományi Közlöny 1901) 15. o.
 75. Magyar Kir. Kúria 2564/1883. sz. hat. 7797/1893. sz. hat. 1967/1897. sz. hat. 123/1899. sz. hat.
 76. A tőzsdereform tárgyában ... tartott szakértekezlet anyaggyűjteménye. i. m. 669. o.

Az árfolyamdifferenciák a helyi értékek tekintetében a Budapesti Áru- és Értéktőzsdén

Értékemelkedés

Értéksökkenés forintokban

Különbözet

1878-ban 9.437,025273,500+ 9.163,525
1879-ben 18.416,41598,750+ 18.317,665
1880-ban 7.548,353474.195+ 5.074,158
1881-ben 19.011,5111.720,000+ 17.291,511
1882-ben 1.883,10016.056,702–14.173,602
1883-ban 3.780,5513.368,156+ 412,395
1884-ben 9.868,8402.919,308+ 6.949,532
1885-ben 3.358,9306.258,786–2.899,856
1886-ban 12.774,1603.634,255+ 9.139,905
1887-ben 847,39013.954,178–13.106,788

1888-ban 18.629,1741.549,000+ 17.080,174
 1889-ben 33.579,973988,348+ 32.591,625
 1890-ben 14.317,6727.092,036+ 7.225,636
 1891-ben 15.880,4372.318,680+ 13.561,757
 1892-ben 13.086,3601.986,100+ 11.100,260
 1893-ban 34.104,825862,200+ 33.142,825
 1894-ben 51.677,7004.211,406+ 47.466,294
 1895-ben 1.198,00047.741,497+46.543,497
 1896-ban 9.561,0009.997,848+436,848
 1897-ben 20.842,9907.584,004 13.258,986
 1898-ban 12.553,25013.503,258+950,008
 1899-ben 5.700,00032.551,284+26.851,284
 1900-ban 1.576,00049.020,378+47.444,378
 (Jelentősebb árfolyamveszteségek 1895-től)

(Milhoffer Sándor: Magyarország Közgazdaságtana. Bp. 1904. II. k. 396. old.)

Összegzés

Érkezett: kereset (1865–1913)80,902

az 1896 óta külön iktatott árumínőséget megállapító ügyek (exper-

tisek) 17,871 hozzászámításával98,773

felfolyamodás (1882–1913)2,441

végrehajtás (1865–1913)25,700

óvás (1865–1913)59,760

Elintéztetett:

ítélettel (1865–1913)44,795

az 1896. év óta külön iktatott árumínőséget megállapító ügyekben (expertise) a szakértőbizottság határozatával17,871 illetékességet leszállító végzéssel (1892–1913)1,000 bírói egyezséggel (1892–1913)2,546

(Engel Emil—Bartha László: A budapesti tőzsde története 1864–1914. Bp. 1914. II. k. 340–343. o.)

Határidőüzletek a tőzsdén:

1892 — 4,3%

1893 — 4,5%

1894 — 5,4%

1895 — 6,4%

(A tőzsdereform tárgyában hozott szakértekezlet anyaggyűjteménye. Bp. 1897. 610. oldal.)

